

ATT TIGA - NAGRA PERSONLIGA REFLEXIONER

Leif Nyholm
Helsingfors universitet, Nordica

För något år sedan ordinerades jag fullständig röstvila i sammanlagt tre veckor på grund av ett fel i stämläpparna. Det innebar en radikal omställning i kommunikationen och erfarenheter som jag inte sett i tryck. Vi lingvister skriver alltid om hur (tal)språket fungerar, men få lingvister har beskrivit upplevelsen att plötsligt kommunicera utan det. Att jag skriver ned mina upplevelser är helt visst pseudolingvistisk självterapi men förhoppningsvis också av allmänt intresse. Därmed har jag explicit blottat den extravetenskapliga drivfjädern bakom min text - den viktiga faktor som vårt vetenskapliga paradig inte riktigt vill erkänna.

Språkforskare har förut tenderat absolutifiera den del av talet som består av en fonetiskt realiserad symbolsekvens. Idag visar man ett allt större intresse för kroppsspråket. Att det uppmärksammas så mycket nu kan bero på att vår kultur idag har blivit alltmer ickeverbal och bildcenterad. TV, reklamer, dans - allt ger spridda visuella associationer som inte behöver verbaliseras explicit varken i tal eller tanke. Detta gäller speciellt i ungdomskulturen.

Inte oväntat betonas det extraverbala i forskning och undervisning. Det är ett område som studenterna intresserar sig för, det är tacksamt att anknyta till kulturen utanför elfenbenstornet. Jag vill emellertid hävda att kroppsspråkets roll gärna överskattas därför att det är något nytt. Det fonetiskt realiserade talet är oerhört mycket viktigare än man skulle tro då man automatiskt använder det. Detta beror inte bara på att talet förmedlar meddelelseinformationen utan på att de attityder som signaleras visuellt också signaleras verbalt. Allt formuleras ofta implicit (Östman 1987:156), t ex genom att man använder sig av så kallade pragmatiska partiklar (för svenskan, se Saari 1984). Utöver dessa spelar de omedvetet yttrade ljudsignalerna såsom olika slag av hm en stor roll.

Men då de verbala och de akustiska signalerna omöjliggörs, upplever den stumme en känsla av oförmåga och isolering tills ersättande kommunikationsmönster uppstår. Förändringen är genomgripande. Då jag i början träffade bekanta tänkte jag att kommunikationen skulle fungera ganska automatiskt bara jag acceptera den passiva rollen som lyssnare. Det var emellertid mycket svårt att reagera bara genom nickningar, minspel och rörelser (beröring). Man förutsätter ett ljud i kommunikationen, även om man inte tänker på det. Symptomatiskt nog kändes kommunikationen normal då bakgrundsljudet var högt. Då räckte mina understödande visuella signaler

till väl. Problemet var inte att motparten skulle ha fordrat aktiv insats genom initiativ och information från min sida - jag hade tidigare meddelat mitt handikapp. Problemet var att mina responser var otillräckliga. Nickningar ersätter bara i speciella situationer akustisk feedback. Jag kände mig alltså oftast idiotisk och jag tänkte med sympati på alla servicemänniskor vars svar alltid förutsätts vara eller inkludera ett leende.

Märk väl att känslan av kommunikativ otillräcklighet som påverkade hela mitt humör och min attityd till omvärlden räckte bara så länge som reglerna för en normal kommunikation fanns kvar. Småningom blev jag van vid arten av kommunikation och upplevde inte situationen som genant. Jag hade fått en annan roll. Det hindrade inte att andra fann det svårt allt fortfarande.

En vän konstaterade hjärtligt och ärligt: "Gud, så pinsamt - jag vet plötsligt inte alls vad jag ska säga åt dej!"

Andra åter bara fanns där och överförde verbalt eller genom sin hållning lugn och förståelse för situationen. Det var inte nödvändigtvis fråga om personlig mognad. Kanske närmast en annorlunda inriktning på kommunikationen och kanske en annan attityd till mig som människa. Det var spännande och ibland överraskande att märka reaktionerna.

Bland de döva undviker man begreppet dövstum. Man poängterar dövheten och menar att dövstum är ett ålderdomligt uttryck - dövheten är det primära, stumheten en möjlig funktionell följd. Språket omnämns som de dövas teckenspråk (=kuurojen viittomakieli, Rissanen 1985). Jag talar emellertid här utgående från just min stumhet, men själva problematiken kanske på vissa punkter känns bekant också för den döve. Afatikern kan känna igen sig, men till afasi hör ofta också andra symptomkomplex som skymmer det rent språkliga handikappet. Det är oftast inte heller fråga om en total förlust av talförmågan. Det totala rösthandikappet innebär emellertid ofta stumhet. Den stumme har tre möjligheter till kommunikation:

- 1) kroppsspråk
- 2) skriftliga meddelanden (lappar, bildskärm)
- 3) de dövas teckenspråk

I mitt fall kunde endast de två första möjligheterna användas - jag var inte bekant med teckenspråket. Men en viktig socialpsykologisk avvägning kom in: skulle jag alls kommunicera?

Kommunikation är nödvändigt, men om det naturligaste medlet, talet, är borta blir ens försök att kommunicera markerad i samtal med andra. Vid offentliga ärenden drar man sig gärna för extra uppmärksamhet. Men det svåraste är kommunikationen med vänner och bekanta. Då man är stum förändras ens roll-

spel och personlighetsbilden blir en annan. Det sociala talet används ju för att förstärka de relationer man har. Somliga dominerar i språkspellet, andra tar en avvaktande roll. Man känner till varandras mönster. Den som förändrats, blivit stum, vet att de andra får problem vid den nya justeringen. I den situationen orkar han kanske inte bli behandlad som en annan än sin vanliga personlighet och väljer att helt avstå från att kommunicera. Han är rädd att den nya rollen tar fram sidor hos motparten som han inte ville veta av. Eller så är han rädd för medlidande. Han drar sig hellre undan.

Först nu insåg jag vidden av den handikappade Kalle Könkköläs (de gröna) pionjärgärning i riksdagen, då han envetet trotsade "de normalas" vardag och förutsatte en kommunikation på så lika villkor som möjligt.

Personligen kommunicerade jag rätt så mycket, dels för att jag inte ville dra mig undan, dels som en solidaritetshandling med alla andra handikappade. Vem var jag att skyggt dra mig undan? Det fanns tusentals som hade det värre och klarade sig. Det hjälpte. Min kommunikation skedde närmast genom lappar som jag dels skrev vid själva kommunikationen, dels hade färdigskrivna med mig. Det hade sina poänger. Efter någon dag, visste jag väl vad folk skulle fråga och kunde redan före inledningsrepliken lämna fram det färdigt skrivna svaret. Plötsligt formaliserades den triviala sociala kommunikation i all sin enkelhet. Däremot blev naturligtvis fortsättningen svårare. Budskapet måste av ekonomiska skäl trängas ihop och kompletteras med minspel och rörelser. Själva skriften blev ett mellanting mellan normalt skriftspråk och talspråkstranskription.

Enligt Östman uppvisar skriftlig och muntlig konversation förvånansvärt stor likhet trots olika medium (Östman 1987:160-161). Antalet ord per idéenhet är ungefär detsamma i båda fallen. A andra sidan är den totala mängden ord flere gånger större i den muntliga delen. Det förefaller då givet att den stora mängden ord för med sig nyanser och strategier som går utöver vad som kan analyseras inom en idéenhet. Den stumme utan teckenspråksmöjlighet är medveten om att hans informationspotential här är mindre. Även om skriften och kroppsspråket kan förmedla det exakta budskapet är interaktionen begränsad. Dialogen leder inte till en justering av innehållet som motsvarar talarnas normala relation.

Offentliga platser som posten och järnvägsstationen var ganska okomplicerade. Man var van vid alla slags människor och tog situationen sakligt. Kommunikationen löste sig alltid informationsmässigt. Det svåraste var kommunikationen med bekanta.

Lappskrivandet var besvärligt. Vid en viktig diskussion hemma med en utomstående utnyttjade jag hemdatorn med bildskärmen som kommunikationsmedel - det fungerade rätt väl.

Jag blev också å ena sidan intresserad av tekniska hjälpmedel, å andra sidan av de handikappades kultur och deras lösningar. Jag var emellertid inte en av de döva och kunde heller inte hitta någon annan tydlig referensgrupp. Personer med talskador utgör en liten och heterogen grupp (Galyas 1986:149). Samtidigt kände jag mig också främmande bland ickehandikappade som jag alltmer kom att uppfatta som en ganska omedveten ytlig grupp på det mänskliga planet. Som sociolingvist var jag nästan fascinerad av mina reaktioner, men som kritisk forskare kan jag inte utesluta möjligheten att en oklar diagnos av mina sjukdomssymptom gav ett extra djup åt situationen.

Kommunikation med lappar blev aldrig bara ett tekniskt problem. Den sociala implikationen var helt dominerande.

I vår kultur anses man vara rätt återhållsam med kroppsspråket. Det stämmer med en viss modifikation - det finns sociala och könsskillnader. Men kroppsspråket är viktigt på ett djupar mänskligt plan samtidigt som det inte överför detaljerad faktainformation. Om kroppsspråkets signaler står i konflikt med en talad utsaga, vinner kroppsspråket. Om man t ex säger:

Det var intressant!

och samtidigt ser uttråkad ut, då var det inte intressant.

Då talet föll bort i kommunikationen blev jag mycket mera observant på kroppssignalerna och kom också själv att accentuera mina egna - vilket kändes och uppfattades som helt legalt. Jag kommer att se nya sidor hos mina medmänniskor och de hos mig. Språkspelet som delvis används för att dölja verkliga reflexioner fanns inte där. Det är visserligen möjligt ljuga också med kroppsspråk, men eftersom vår kultur ger talspråket företräde vid lögn är man sämre förberedd för lögn med kroppsspråk. De ickeverbala signalerna är svårkontrollerbara och därför genuina (Argyle 1978:362). I ett totalt stumt samfund kommer naturligtvis kroppsspråket att förändras och fungera lika "döljande" som ett talspråk. I de dövas teckenspråk ersätts normal verbal kommunikation med kroppsspråk som borde kunna kontrolleras och utnyttjas på samma sätt som motsvarande delar av talspråket.

Det var en ganska total upplevelse att plötsligt ha en ny roll, en mera observerande, reflekterande och visuellt-taktiskt signalerande. Reaktionerna på mitt nya jag gjorde mig nästan bestört: Vem hade jag varit, då jag bemöts såhär? Genom att mina kommunikationsstrategier inte var de normala kunde jag också genom kontrastverkan lättare iakttä andra. Ett äktenskapligt gräl fick nya dimensioner. Jag kommer väl ihåg min upprördhet då min fru på ett visst stadium vägrade läsa mina lappar! Jag fann det oerhört orättvist - min höga röst (=rytande/skrikande) skulle hon inte ha undgått!

Den nya rollen, omvittnad av många som råkat ut för handikapp, uppfattas i allmänhet som berikande, något som i sin tur får en att ifrågasätta mycket i vårt samhälle. Man får kontakt med en värld där normerna är mjukare eller mänskligare, där det är vi kontra de (=de effektiva, normala). Man kommer att ifrågasätta deras konkurrensideal. Då talpråket förvinns blir kommunikationen omedelbarare (primitivare?). Umgänget med barn var helt följdriktigt inget problem. Med vissa vuxna kunde det vara svårare. Inte oväntat kanske mest med intellektuella.

Vid en längre stumhet kommer naturligtvis teckenspråket in som ett nytt språk. Det var inte aktuellt i mitt fall. Men som talande har jag senare lärt mig grunderna med - som jag tycker - en ovärderlig insikt i den stummes kommunikationsvillkor.

Kommunikation utan tal (och utan teckenspråk) är inte en omöjlig situation. Jag har här nämnt instrument som kroppsspråk, skrivlappar och bildskärm. Den rent tekniska informationsförmedlingen kan förmedlas behjälpligt i många situationer, men interaktionsmönstret förändras. Den känsliga faktorn i kommunikationen är tiden. En mängd social information dels om kontrahenterna i samtalssituationen, dels om själva sakfrågan som behandlas blir inte lika snabbt och känsligt invävd i kommunikationen. Kommunikationsprocessen blir klumpigare, åtminstone tills nya strategier utarbetas med och kring den handikappade.

Kommunikationens särart, d v s kroppsspråkets betoning av känslomässiga attityder innebär att rollrelationerna förändras och den egna personligheten kommer i gungning; tigande, avslappning, spontanitet och känsla har snävt spelrum i vår kultur. Problemet blir på ett individuellt-psykologiskt plan, ett plan som förstås bäst av en ny referensgrupp. Man närmar sig dem som har samma sorts handikapp, andra handikappade och människor med det svåråtkomliga som kunde kallas livsinsikt. Stumheten som av andra uppfattas som en skrämmande lucka i kommunikationen utvecklar sig till en faktor som påverkar ens jaguppfattning, kultur- och samhällsuppfattning överhuvudtaget.

Epilog

Jag är åter insocialiserad i den talande normaliteten. Med ett visst vemod försöker jag lyssna till tystnaden i min själ. Det är inte så lätt i bullret.

Litteratur:

Argyle, Michael, 1978, Bodily Communication. London: Methuen & Co.

Galyas, Karoly, 1986, Talande hjälp för den talskadade. I: Allwood, Jens (red), Mänsklig kommunikation. GULING 14. Göteborg. Ss 148-153.

Rissanen, Terhi, 1985, Viittomakielen perusrakenne. Allmän språkvetenskap / Helsingfors universitet, rapport nr 12.

Saari, Mirja, 1984, Några pragmatiska partiklar i svenskt talspråk. Studier i nordisk filologi 65. Helsingfors

Östman, Jan-Ola, 1987, Implicit Involvement in Interactive Writing. Jef Verschueren & Marcella Bertuccelli-Papi (eds.) The Pragmatic Perspective. Pragmatics & Beyond Companion Series, vol 5. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. Pp 155-178.